

**A felhasználói bizalom és a népszámlálási adatok
digitális szolgáltatása**

Magyarországi háttér és projektterv a brit példa alapján

Lencsés Ákos

*A Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Informatikai és Könyvtári Szövetség
részére Az év fiatal könyvtárosa-díj elnyerésére benyújtott dolgozat*

2012

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
Az első népszámlálások Magyarországon	3
Magyar közigazgatás által szervezett népszámlálások	6
Az 1893. évi cigányösszeírás	7
A zsidóság statisztikája	8
A magyarországi németek kitelepítése	9
Népszámlálások Magyarországon 1949 után és az egyéni adatok kezelése	10
Népszámlálások Nagy-Britanniában	12
Brit népszámlálási anyagok digitalizálása	13
Helyzetértékelés	14
Javaslat a magyar helyzet megoldására – 1. lépés	15
Javaslat a magyar helyzet megoldására – 2. lépés	17
Javaslat a magyar helyzet megoldására – 3. lépés	18
Irodalomjegyzék	21

Bevezetés

A népszámlálások során felvett adatok kezelése, tárolása és szolgáltatása minden országban problémát jelent. Az egyéni (személyes) adatokhoz történő hozzáférés az egyes országok hagyományai, jogszabályai és a történelmi események tükrében nagy eltéréseket mutatnak. Magyarország és Nagy-Britannia két eltérő modellt alkot ebből a szempontból. A magyar történelem során az egyéni adatokat kezelő statisztikával szemben kialakult bizalmatlanság kíséri-kísérte végig a teljes körű adatfelvételeket. Ennek a történelmi háttérnek a főbb állomásai: a 19. század során osztrák közigazgatás által felvett nemzetiségi adatok, az 1893. évi cigányösszeírás, a két világháború között előállított statisztikák a zsidóságra vonatkozóan, a népszámlálási ívek felhasználása az 1945 utáni német kitelepítésekben. Ezeknek köszönhető az a világszerte egyedülálló népszámlálási módszer, hogy az adatokat név nélkül veszi fel – ezt alkalmazták Magyarországon a 2001. és 2011. évi népszámlálások alkalmával. A történelmi események másik következménye, hogy a személyi kérdőívek csak igen kis számban maradtak fenn. Magyarországon egyik népszámlálásból sem áll rendelkezésre a személyi kérdőívek teljes állománya, és igen gyakori az, hogy az összes kérdőív megsemmisült. Nagy-Britanniában a szenzitív adatok hiányának és a közigazgatás fejlettségének köszönhetően a népszámlálások személyi kérdőívei igen kevés kivételtől eltekintve fennmaradtak. Ez a történelmi és társadalomtudományi mércével felbecsülhetetlen adathalmaz a jogszabályok betartása mellett elérhető a tudományos kutatók és a családfa-összeállítók számára is. A száz évnél régebbi népszámlálások szabadon hozzáférhetők, és az anyag feldolgozására és szolgáltatására több alternatív lehetőség is nyílik: egyes esetekben cégek végezték a népszámlálási ívek digitalizálását, más esetben közgyűjtemények, illetve közgyűjtemények és cégek együttműködésére is találunk példát. A feldolgozott és adatbázisba rendezett személyi kérdőívek közül így némelyik ingyenesen hozzáférhető, némelyik fizetős szolgáltatásként vehető igénybe.

Az első népszámlálások Magyarországon

Az első magyarországi népszámlálást II. József rendelte el. Ez az összeírás már egyházi forrásoktól függetlenül, az állami közigazgatási rendszer keretében zajlott. II. József felvilágosult eszméinek köszönhetően a felmérés kiterjedt a népesség minden rétegeire, nem csak a nemességre vagy a papságra. A népszámlálás rögzítette a nemre, családi állapotra,

foglalkozásra vonatkozó adatokat. Az összeírás végrehajtásával eredetileg a polgári hatóságokat bízták meg, azonban a nemesség ellenállásának köszönhetően mégis nagyobb feladat hárult a katonaságra. A lakosság – és különösen a nemesség – aktív és passzív ellenállásának, valamint a számlálóbiztosok alacsony számának köszönhetően a népszámlálás az eredetileg tervezett időtartam többszörösét vette igénybe: az összeírás egy évig, az ellenőrzési és összesítési munkák két évig tartottak. A munkálatokat hátráltatta az is, hogy a becsült 4-5 millió helyett 8,5 millió lakost kellett összeírni.¹

A konfliktusok túlnyomó része a magyar szokásjog megtörése, illetve az osztrák hatalmi akarattal történő szembenállás eredménye volt. Az egyik jellemző probléma a házak házszámmal történő ellátása volt, amelyet II. József kifejezetten a népszámlálás lebonyolítására rendelt el. A nemesség sértőnek találta, hogy otthonaikat a kunyhókkal egyenértékűnek tekintsék. Többször folyamodtak a bécsi udvarhoz a házszámozás ellen, de az uralkodó minden alkalommal elutasította kérelmüket. II. József még azt a kérelmet sem hagyta jóvá, hogy a paraszti és nemesi számokat színük alapján különböztessék meg.² Bár a számlálóbiztosokat rendeletileg utasították, hogy udvariasan és körültekintően járjanak el, nem minden esetben tudták elkerülni az összetűzéseket, illetve az adatszolgáltatás bojkottját. II. József így írt a népszámlálásról:

A magyar urak esztelenül és szemtelenül ellenállnak a népszámlálásnak. Lehetséges, hogy kénytelen leszek odavágni és példát statuálni, hogy véget vessek gőgös magatartásuknak, de amennyire csak lehet, ezt szeretném elkerülni.³

II. József nem deklarálta az adatfelvétel katonai voltát, azonban a népszámlálási adatokból egyértelmű, hogy az összeírást elsősorban katonai célokkal rendelte el. Ezt támasztja alá az, hogy míg a 40 évnél fiatalabb férfiak esetén rögzítették a kort, testalkatot, fogyatékoságot, addig a nők, papok és nemesek körében ilyen adatokat nem vettek fel. A népszámlálás adatait a korban nem publikálták, így azokat nem tudták hasznosítani sem a magyar politikai vezetők, sem az országleírásokat készítő tudósok.

---

¹ THIRRING [1938], HORVÁTH [1986]

² THIRRING [1938]

³ Idézi HORVÁTH [1986]

Az első magyar népszámlálás története nem ért véget az adatok feldolgozásával. II. József halála után a magyar nemesség jogainak sérelme miatt és az adatok felhasználásától való félelmében megsemmisítette a népszámlálási anyagokat. Mivel az összeírási ívek négy példányban készültek, ezért a települési adatok nagy része a Magyar Országos Levéltárban és megyei levéltárakban szerencsésen megmaradt, és így az eredményeket Thirring Gusztávnak sikerült a 20. század első felében rekonstruálni.⁴ Thirring csak aggregált adatokat közölt, azonban 1960-ban a KSH Könyvtár gondozásában megjelent a településsoros adatokat tartalmazó *Az első magyarországi népszámlálás* című kötet is. A kötetformában megjelent népszámlálási adatok elektronikusan is hozzáférhetők a KSH Könyvtár honlapján, azonban adatbázisba rendezve még nem állnak rendelkezésre a nagyközönség számára.

II. József halála után hosszú ideig nem került sor újabb népszámlálásra Magyarországon. Az osztrák közigazgatás 1850-ben rendelt el népszámlálást, amelynek keretében már szerepelt a nemzetiségi kérdés. Ez az összeírás azonban durván alulreprezentálja a magyarságot. Érthető, hogy az 1848–49-es szabadságharc után cél volt az, hogy a magyarság létszámára alacsony értéket eredményezzen az összeírás. A számlálóbiztosok ennek szellemében vették fel az adatokat, amelyeket még osztrák részről is több kritika ért, és utólagos korrekciót hajtottak végre rajtuk. Az 1857-es népszámlálás már nem is kérdezett rá a nemzetiségre, hanem az 1850. évi népszámlálás adatait igyekezett „továbbvezetni” az 1857-es állapotokra.⁵ A torzított adatok arra ösztönözték az MTA Statisztikai Bizottságát, hogy – a világon egyedülálló módon – 1860-ban önkéntes népszámlálási programot hirdessen a lelkészek és papok segítségével.⁶ Az adatgyűjtés hiányosságai és a közigazgatási hatalom és szervezet hiánya miatt a kezdeményezés nem érte el célját. 1862-ben a Statisztikai Bizottság belátta, hogy „*a kitűzött célét lehetetlen elérni.*”⁷

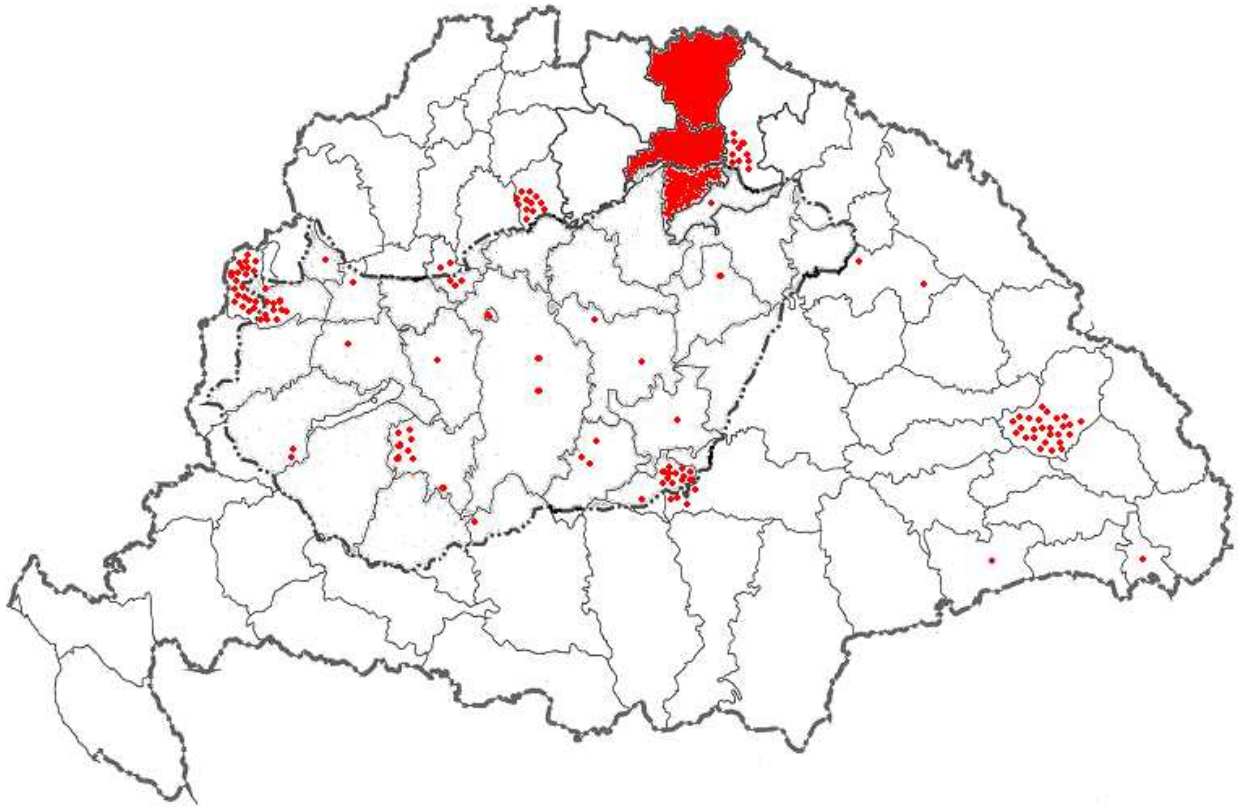
---

⁴ THIRRING [1938]

⁵ DÁNYI [1993]

⁶ LENCSEŠ–RÓZSA [2012]

⁷ Idézi BOKOR [1896]

A magyar közigazgatás által szervezett népszámlálások

Az 1867-ben megalapított magyar statisztikai hivatal egyik legfontosabb tevékenysége a népszámlálások megszervezése volt. A magyar értelmiség számára régóta presztízskérdéssé vált, hogy a Magyarországra vonatkozó adatokat ne a bécsi hivatal gyűjtse, hanem hozzanak létre magyar statisztikai hivatalt. A korábbi népszámlálásokat ugyanis még az osztrák közigazgatás szervezésében kellett végrehajtani.⁹

Az első magyar közigazgatás által lebonyolított népszámlálásra 1870-ben került sor. Ez az összeírás még nem vette fel a nemzetiségi kötődést, és több szempontból is egy újonnan létrehozott hivatal első próbálkozásának számított. Az 1870. évi népszámlálás során lajstromos módszerrel írták össze a lakosságot.¹⁰ Ez alól egyedül Budapest jelentett kivételt, ahol kísérleti jelleggel egyedi számlálólapos megoldást alkalmaztak.

---

⁸ ŐRI-PAKOT [2011]

⁹ REHÁK-RÓZSA [2000]

¹⁰ REHÁK-RÓZSA [2000]

Az 1880. évi népszámlálás már sok tekintetben túlszárnyalta a tíz évvel korábbi összeírást. Ekkor tértek át a lajstromos adatfelvételtől az egyéni kérdőívekre.¹¹ Ez a népszámlálás az első, amely pontos, megbízható adatokat tartalmaz az anyanyelvre vonatkozóan. Innentől kezdve napjainkig átlagosan tízévente került sor népszámlálásokra, amelyek során rendszeresen rákérdeztek a nemzetiségre és az anyanyelvre is. Az 1900 és 1930 közti időszakban az adatokat példaértékűen publikálta a Statisztikai Hivatal, így a *Statisztikai közlemények* című sorozatban megtalálhatók települési szinten a nemzetiségi és anyanyelvi adatok.¹² Ez a korszak nevezhető a magyar statisztika első aranykorának, amikor a megfelelő szakmai háttérrel feldolgozott adatokat részletesen megismerhette a társadalom. A KSH tevékenységét már szakmailag képzett, elhivatott statisztikusok végezték, és többszöri átköltözés után a hivatal végleges épületet kapott.

Az 1949. évi népszámlálásig bezárólag az összeírások során előállt egyéni adatokat tartalmazó ívek szinte kivétel nélkül elvesztek. A kevés megmaradt kivétel elsősorban a helyi levéltárakban megőrződött másolat.

Az 1893. évi cigányösszeírás

A népszámlálások mellett a korszak nagy demográfiai adatfelvétele volt az 1893. évi „cigányösszeírás”. Ezt az összeírást a csavargók által generált társadalmi probléma hatására kellett elrendelni. A népszámlálásoktól eltérően az adatfelvétel egyetlen napon történt, amikor a települések rendeletileg nem engedhették a vándorló népesség mozgását. Ennek köszönhetően még a népszámlálásoknál is koncentráltabb, összetettebb feladatot jelentett a statisztikusok számára.¹³ A cigányösszeírás Hermann Antal és Jekelfalussy József vezetésével zajlott. A cigányok helyzete mellett szociológiai szempontból szerették volna vizsgálni a polgárosodás, letelepedés kérdését. Az adatfelvételt központilag támogatták, azonban több település (köztük Budapest is) „letagadta” a cigányokat, és kivonta magát az adatgyűjtési kötelezettség alól.

Az összeírás a hiányos adatokkal is sikeresnek mondható, de a hiányos adatszolgáltatás miatt az eredményeket közlő kötet csak részben közöl települési szinten adatokat.

---

¹¹ REHÁK–RÓZSA [2000]

¹² LENCSEŠ [2010]

¹³ HOÓZ [1992]

Az első teljes körű cigányösszeírás egyben az utolsó is lett Magyarországon. A következő mintavételes felméréseket 1971-ben, 1993-ban és 2003-ban hajtották végre 2, illetve 1%-os reprezentatív minta segítségével.

A zsidóság statisztikája

A második világháború előtt a történelmi események és a politikai akarat a magyar statisztikai rendszerben legélesebben talán a zsidóügyi statisztikában jelentkezett. Kovács Alajos 1898-ban kezdett a KSH-ban dolgozni, és hamar kitűnt szorgalmával és tehetségével a demográfia terén. Részt vett a népszámlálási munkákban, 1915-től osztálytanácsosi rangban, majd 1924-től igazgatói (elnöki) rangban dolgozott. Tevékenysége elsősorban a nemzetiségi és felekezeti statisztikára terjedt ki a demográfián belül. A statisztika mellett részt vett a politikai életben is, több törvény előkészítésében és a párizsi béketárgyalásoknál is segédkezett. Kovács így ír erről a harmincas években:

Én nem hallomásból beszélek, magam is kint voltam egy hónapig a párizsi béketárgyaláson a neully-i vesztegzárban mint a békeküldöttség statisztikai szakértője és saját szememmel láttam azt az éjet is nappalá tevő fáradhatatlan munkát, amit akkor Teleki Pál végzett, hozzá még egy minden komoly munkára alkalmatlan kis külvárosi szállodában, ahol pl. a szűk szobákban csak úgy tudtuk kezelni a térképeket, hogy az egymás mellett álló ágyakra terítettük ki azokat.¹⁴

1922-ben jelent meg *A zsidóság térfoglalása Magyarországon* című könyve, amely a magyarországi zsidóság népszámlálási adatait elemzi több dimenzióra lebontva (foglalkozás, területi megoszlás stb.). A KSH-ban befutott jelentős karrier után Gömbös Gyula Kovács Alajost kérte fel egy másik tanulmány elkészítésére, ennek a felkérésnek lett a későbbiekben eredménye az 1938-ban megjelent *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében* című írás. A második világháborút követően a hetvenes éveiben járó Kovács Alajost két év börtönre ítélték, akadémiai tagságától megfosztották, majd a büntetés letöltése után vidékre telepítették. Személyének megítélése máig sok vitára ad okot. A perben folytatott védekezése tudományos munkássága mellett kiemelte azt, hogy hatezer oldalnyi publikációja közül

---

¹⁴ KOVÁCS [1939]

kizárólag a fent említett kettő foglalkozik zsidókérdéssel.¹⁵ A bíróság azonban a két kiadvány alapján ítélte az ügyben.¹⁶ A helyzet megértésére álljon itt néhány idézet a két műből, amely egyben a statisztika és a hatalom kölcsönhatásaira is teljes rátekintést enged:

*A tapasztaltak azonban megmutatták, hogy a zsidóság főképpen vallási elkülönültsége, egyetlen fajhoz való tartozósága, történelmi hagyományai és egész testi és szellemi struktúrája folytán egy megemészthetetlen, asszimilálhatatlan faj, amely a nemzetet alkotó többi réteghez, különösen a keresztény felekezetekhez képest, nem mérhető egyenlő mértékkel. Ki kell mondanunk az ítéletet: a zsidóság idegen, sőt nagy részében ellenséges indulatú tetem a nemzet testében, megvan tehát minden okunk rá, hogy védekezzünk számbeli, vagyoni és kulturális térfoglalása ellen.*¹⁷

*Nagyon fontos nemzeti érdekek fűződnek pedig ahhoz, hogy a legmagasabb fokú intelligenciában ne érvényesülhessen a zsidóság nagyobb fokban, mint amennyit népességi aránya megenged.*¹⁸

Kovács Alajos hagyatékát a KSH Könyvtár vásárolta meg. A hagyaték teljes feldolgozása még várat magára, azonban kutatók szabadon hozzáférhetnek a levelezésekhez, kéziratban fennmaradt tanulmányokhoz.

A magyarországi németek kitelepítése

A második világháború során a KSH épülete is találatot kapott. A hivatalt ideiglenesen egy iskolaépületben helyezték el, hogy hozzá tudjon látni legfontosabb feladatához: a háborús károk felméréséhez.¹⁹

A második világháború után a KSH felsőbb utasításra az 1941. évi népszámlálás kérdőíveit használta fel arra, hogy listát készítsen a magukat német nemzetiségűnek valló állampolgárokról. A listát a kormányzat a németek kitelepítéséhez használta fel. A KSH munkatársai igyekeztek ellenállni, illetve késleltetni a lista összeállítását; felszólalt a terv

---

¹⁵ RÓZSA [2011]

¹⁶ Kovács Alajos koncepció perével kapcsolatos iratok. Kézirat. KSH Könyvtár raktári száma: V A 166.

¹⁷ KOVÁCS [1922]

¹⁸ KOVÁCS [1938]

¹⁹ HAJNAL [et al.] [1992]

ellen Elekes Dezső, a KSH elnöke; Thirring Lajos, a *Magyar Statisztikai Szemle* felelős szerkesztője és a Magyar Statisztikai Társaság ügyvivő alelnöke; valamint Bibó István is. A KSH-ban erősödő ellenállásra történő reakcióként több statisztikust is börtönbüntetésre ítélték. A KSH vezetése 1946. szeptember 17-én kelt levelében értesítette a belügyminisztériumot és a nagyobb városokat a „német anyanyelvű és nemzetiségű lakosokról készült lajstromok” megküldéséről.²⁰

Az 1941. évi népszámlálás során lehetett először a nemzetiségi kötődést külön megjelölni. Így a magukat német anyanyelvűnek, de magyarnak jelölő lakosság számára ez egyfajta Hitlerrel történő szembenállást jelentett.

A német lakosságot érintő lista elkészítése és felhasználása, valamint Kovács Alajos zsidókra vonatkozó népszámlálási adat-összeállításai hozzájárultak a lakosság bizalmatlanságához a népszámlálások és az egyedi adatok biztonságos kezelését illetően. Ezzel párhuzamosan a kitelepítések a KSH munkatársai közül is sokakat érintettek.²¹

A lakosság bizalmatlanságának köszönhetően a következő évtizedek adatfelvételei jelentős torzításokat is tartalmazhatnak. Az 1949. évi népszámlálási adatok szerint paradox módon olyan település is található, amelynek lakosai között 500 fő horvát anyanyelvű, de egy lakos sem vallotta magát horvát nemzetiségűnek. Az is előfordult, hogy a politikai légkör enyhülésével egy településen a magukat német nemzetiségűnek vallók száma megháromszorozódott két népszámlálás között.²²

Népszámlálások Magyarországon 1949 után és az egyéni adatok kezelése

Bár 1960 után a népszámlálások egyéni adatai hivatali titoknak minősültek, az 1949. évi népszámlálás után következő összeírások esetén a lakosság számára nem garantálták azt, hogy a felvett adatokat kizárólag statisztikai célokra használják.²³ Ugyanakkor a népszámlálás aggregált adataihoz történő hozzáférés sem volt megoldva, például a nemzetiségekre vonatkozó adatokat nem dolgozták fel települési szinten. A felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdést nem vették fel egészen a 2001. évi népszámlálásig. (Ez egyébként a

---

²⁰ CZIBULKA–HEINZ–LAKATOS [2004]

²¹ BALÁS [1994]

²² CZIBULKA [1991]

²³ LAKATOS [2000]

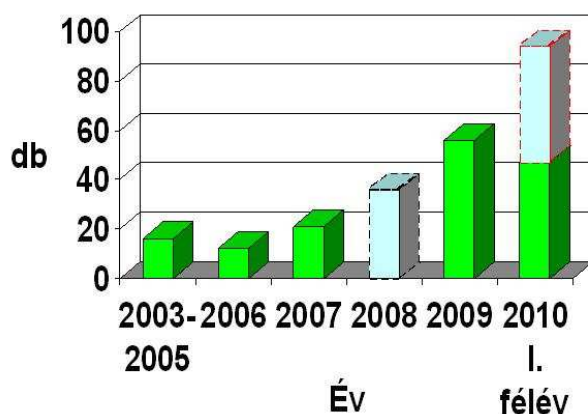
nemzetközi ajánlásokban sem szerepel kötelező elemként. Elhagyásával egy szenzitív adattal kevesebb szerepelt a népszámlálásokban, azonban a magyar társadalom egyik fontos jellemzőjét hagyták el negyven éven keresztül az összeírások alkalmával.)²⁴

Erre a korszakra tehető az első archiválás is: ha nem is egy-egy népszámlálás teljes személyi anyagát, de az 1970., 1980. és 1990. évi népszámlálásokból 20%-os mintát levéltári őrizetbe helyeztek. Ez – a KSH Levéltár megszűnése után – jelenleg a Magyar Országos Levéltárban található.²⁵

2001-ben elsőként név nélkül történt az adatszolgáltatás Magyarországon. Ez nagyrészt a nemzeti és etnikai törvénynek köszönhető, amely nem lett volna összeegyeztethető azzal, hogy az adatszolgáltatók névvel adják meg a nemzetiségüket.²⁶ Ezt a módszert alkalmazták a 2011. évi népszámláláskor is.

A kutatók számára szükséges egyéni adatokhoz jelenleg anonimizáltan, offline keretek között nyílik lehetőség. A KSH kutatószobája mindenki számára hozzáférést biztosít a 2001. évi népszámlálás 5%-os mintájához, illetve a 2005. évi mikrocenzus teljes adatállományához. A felhasználónak minden esetben nyilatkoznia kell arról, hogy az egyéni adatok alapján senkit sem próbál meg beazonosítani.²⁷ A KSH számára leadott adatigénylések között a mikroadatok iránti kérések száma az elmúlt években fokozatosan emelkedett.

A mikroadatok kiadása számának alakulása a KSH-ban 2003 és 2010 között²⁸

²⁴ LENCSEÉS [2010], LENCSEÉS [2011]

²⁵ TÓTH Árpád szóbeli közlése alapján.

²⁶ LAKATOS [2000]

²⁷ 24/2011 KSH-utasítás. http://www.ksh.hu/docs/szolgalattasok/kutatooszoba/kutatooszoba_utasitas_2011_alairt.pdf [Utolsó elérés: 2012.05.29.]

²⁸ ANTAL [2011]

Népszámlálások Nagy-Britanniában

A magyar helyzettel összevetve a brit népszámlálások adatai teljesen más képet mutatnak. Természetesen Nagy-Britanniában is léteznek érzékeny adatok (ilyen az anyanyelv is), azonban az egyéni ívek jóval nagyobb számban maradtak fenn, mint Magyarországon. A brit statisztika első hivatalos szerve 1832-ben létesült, azonban rendszeres népesség-összeírások már 1801 óta zajlottak. A brit statisztikai hivatal megalapításával módszertani újítás is történt: 1841 óta a háztartás minden tagjának felveszik a nevét a népszámlálás alkalmával. (1841-ig csak a háztartás családfőjének nevét rögzítették.) Így tulajdonképpen 1841 óta rendelkezésre állnak a teljes lakosságot lefedő személyi anyagok.²⁹

2001-ben először szenzitív adatkör is szerepelt a népszámlálás alkalmából: kötelezően válaszolni kellett a felekezeti hovatartozásra. (A felekezeti hovatartozás mint kérdés szerepeltetése már a 19. században is felmerült, azonban a javaslatot akkor még elutasították.)³⁰ Ennek a döntésnek lett az eredménye az, hogy a 2001. évi népszámlálások az angolszász országokban – elsősorban Új-Zélandon és Nagy-Britanniában – jedi-népszámlálásként terjedtek el. A lakosság egy része ugyanis ellenállását kifejezve a felekezeti hovatartozásra válaszul a *Csillagok háborúja*-filmekből ismert jedi vallást írta. A jedik aránya Új-Zélandon meghaladta a lakosság 1%-át.³¹ Az 1920. évi brit népszámlálási törvény 1000 font bírságot ír elő annak, aki megtagadja az adatszolgáltatást – ezt a 2001. évi népszámlálás előtt annyiban módosították, hogy a felekezeti adat megtagadása miatt nem érvényesíthető a bírság.³²

Az egyéni ívek Nagy-Britanniában szinte kivétel nélkül fennmaradtak. Egyetlen kivételt az 1931. évi népszámlálás jelent, amelynek kérdőívei tüzeset következtében megsemmisültek. A baleset – érthető módon – nagy felháborodást váltott ki, mivel több tűzoltó is felügylet a raktárépületre, amelyben a kérdőíveket tárolták.³³ 1941-ben a népszámlálás a világháború miatt elmaradt, így az 1921 és 1951 közötti időszak a jövő kutatói számára feltáratlan marad a személyi anyag szempontjából. Problémákat okoz a társadalomtudományi kutatók (de nem a

---

²⁹ BAINES [1970], LAWTON [1978]

³⁰ LAWTON [1978]

³¹ LENCSEŠ [2011]

³² Census Act 1920. A jogszabály hatályos szövege: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/10-11/41/section/8> [Utolsó elérés: 2012.05.29.]

³³ 1911census: The 1931 census. <http://www.1911census.org.uk/1931.htm> [Utolsó elérés: 2012.05.29.]

családfakutatók) számára a népszámlálások változó módszertana, ami az idősorok továbbvezetését gyakorta nehezíti.³⁴

Nagy-Britanniában a népszámlálási kérdőívekhez történő hozzáférést az ún. „százéves szabály” határozza meg. Ennek értelmében az adatok felvételét követő századik évtől lehetséges a kérdőívek nem statisztikai célú felhasználása. Az 1901. évi népszámlálás személyi kérdőívei 2003 óta, az 1911. évi népszámlálási 2011. óta elérhetők az interneten. Mivel a brit népszámlálások során kevés a szenzitív adat, ezért nincs jelentős társadalmi ellenállás sem a kérdőívek kitöltésével, se a százéves szabállyal kapcsolatban. Az 1911. évi népszámlálás anyaga különösen azért jelentős a demográfiai családrekonstrukciós vizsgálatok szempontjából, esetén mivel ekkor rögzítették először a házasság időpontját, a különböző házasságokból származó gyermekek számát és további népmozgalmi szempontból érdekes adatot.

A brit népszámlálási anyagok digitalizálása

Az 1801 és 1946 között kötet formájában megjelent aggregált adatokat az Essexi Egyetemen digitalizálták. A munka 2005-ben fejeződött be, az eredménye pedig az *Online Historical Population Report*³⁵ elnevezésű oldal, amelyen nemcsak a népszámlálási kötetek, hanem a kapcsolódó térképek és további kiadványok is ingyenesen elérhetővé váltak. A digitalizálás nem karakterfelismeréssel történt, az egyes oldalakat JPG-formátumban lehet elérni.

Az egyéni kérdőívek digitalizálását egyes esetekben közintézmények végezték, más esetekben vállalkozások keretében zajlott a munka, illetve cégek és közintézmények együttműködésére is van példa. A sokféle megoldást természetesen tükrözi az adatokhoz való hozzáférések változatos módja is: a skála az ingyenes hozzáféréstől a próbahozzáféréseken keresztül a fizetős szolgáltatásokig terjed.

A www.1911census.co.uk oldalon az 1901. és 1911. évi népszámlálási kérdőívekhez lehet hozzáférni. Feldolgozásukat a brit országos levéltárral együttműködve a Brightsolid (Scotland Online) informatikai cég állította elő. Az adatbázisban történő keresés ingyenes, azonban a találatok részletes megjelenítése, illetve elmentése már fizetős szolgáltatás. Lehetőség van az

---

³⁴ LAWTON [1978]

³⁵ Online Historical Population Report. <http://www.histpop.org/ohpr/servlet/> [Utolsó elérés: 2012.05.29.]

eredeti kérdőívek letöltésére is. A Brightsolid tehát nemcsak beszkennele a kérdőíveket, hanem adatbázisba rendezte az egyes személyi adatokat. Az anyag digitalizálását ebben az esetben nem állami pénzből, hanem üzleti alapokon oldották meg.

Hasonló módszerrel járt el az ír állami levéltár is,³⁶ amely azonban az 1901. és 1911. évi népszámlálások személyi kérdőíveinek digitalizálását cégek bevonása nélkül, levéltárakkal, múzeumokkal és más szakmai szervezetekkel közösen végezte. A feldolgozott anyag ingyenesen hozzáférhető a levéltár honlapján. A kérdőívek beszkenneleése nem történt meg, így a honlapon az eredeti íveket nem lehet megtekinteni. A felület az összes kitöltött mezőre biztosít kereshetőséget: név, megye, lakcím, nem, korcsoport, felekezeti hovatartozás, írástudás, foglalkozás, családi állapot, születési hely, nyelvtudás, gyerekszám. Az adatbázis egyszerre alkalmas családfakutatás céljaira, illetve társadalmi-gazdasági elemzések elvégzésére.

Helyzetértékelés

A magyar és brit példák alapvető különbsége a fennmaradt személyi ívek állományában és a társadalom népszámlálásokhoz fűződő kapcsolatában rejlik. Míg hazánkban a lakosság nagy része bizalmatlan a statisztikai adatfelvételekkel szemben, és a személyi ívek túlnyomó része megsemmisült, addig a szigetország lakói nem fejtenek ki jelentős ellenállást a népesség-összeírásokkal kapcsolatban, és a személyi ívek szinte kivétel nélkül fennmaradtak. Mégis szükséges volna a Magyarországra vonatkozó adatok felkutatása és digitalizálása. Jelenleg az aggregált adatokat tartalmazó kötetek elektronikus hozzáférése sincs biztosítva, illetve a levéltárakban megőrzött személyi anyagok feltérképezése is csak folyamatban van.³⁷ A jövőben alkalmazott eljárásokhoz jó példákat adnak a Nagy-Britanniában alkalmazott modellek. Ha a népszámlálási adatok az interneten bárki számára könnyen elérhetővé és kutathatóvá válnának (a jogszabályok betartása mellett), akkor hasznosságuk a laikus felhasználó számára is könnyebben érthető volna, és ez valószínűleg a lakosság bizalmatlanságát is csökkentené az adatfelvételekkel kapcsolatban. Magyarországon jelenleg nem történik lényeges lépés a népszámlálások digitalizálására. A terület tehát nyitva áll a könyvtárak előtt is, amelyek közül többen is elkezdtek ehhez kapcsolódó tevékenységet

---

³⁶ The National Archives of Ireland: Census of Ireland 1901/1911. <http://www.census.nationalarchives.ie/> [Utolsó elérés: 2012.05.29.]

³⁷ ŐRI-PAKOT [2011]

folytatni. A lemaradás lehetősége elől kizárólag az együttműködés és szervezett szolgáltatások bevezetése jelentheti a megoldást a könyvtári szféra számára.

Javaslat a magyar helyzet megoldására – 1. lépés

Magyarországon jelenleg négy intézmény rendelkezik digitalizált népszámlálási kötetekkel: a KSH, a KSH Könyvtár, a PTE Egyetemi Könyvtár és a Wesley János Lelkészképző Főiskola. Ezek a gyűjtemények igen vegyes képet mutatnak tartalmuk és színvonaluk tekintetében is. A KSH Könyvtár PDF-fájlként, a PTE Egyetemi Könyvtár oldalanként JPG-fájlként szolgáltatja az anyagot. A Wesley János Lelkészképző Főiskola egyedi módon digitális fényképezőgéppel lefotózott oldalakat töltött fel a honlapjára. Ez utóbbi minősége és használhatósága sok tekintetben fejlesztésre szorul, azonban az egyetlen oldal, ahol az 1930. évi népszámlálás egyes kötetei elérhetők. A KSH a 2001. évi népszámlálás anyagát HTML-fájlokban, és kisebb mértékben PDF-fájlokban tette elérhetővé. A négy intézmény egyezik abban, hogy a tartalmat ingyenesen szolgáltatja, még regisztrációhoz sem köti a megtekintést.

Digitalizált népszámlálási kötetek és szolgáltató intézményeik

Népszámlálás éve	Intézmény
1784–1787	KSH Könyvtár
1850, 1857	KSH Könyvtár
1900	PTE Egyetemi Könyvtár
1910	PTE Egyetemi Könyvtár
1930	Wesley János Lelkészképző Főiskola
1970	KSH Könyvtár
2001	KSH

A táblázatból látható, hogy az 1870., 1880., 1890., 1920. évi népszámlálások jelenleg nem érhetők el az interneten, holott ezek védelmi ideje már letelt. A különböző technikák mellett egyértelmű mindenesetre, hogy a népszámlálási digitalizálás jelenlegi „szereplői” nem fizetős szolgáltatásként tekintenek a népszámlálási adatokra. Az is világos, hogy ezek az intézmények önerőből nem képesek valamennyi kötetet jó minőségben digitalizálni és egységes felületen szolgáltatni. (Az eddig megjelent népszámlálási kötetek 9 polcfolyómétert tesznek ki.)

Nem szabad elfeledkezni annak a jelentőségéről, hogy a népszámlálás digitális adatvagyona könyvtárak tulajdona legyen. Ez a jelenlegi helyzetben több könyvtár együttműködését kívánná meg: egy könyvtár, amely rendelkezik az összes népszámlálási kötetből több példánnyal (KSH Könyvtár); egy könyvtár, amely rendelkezik a megfelelő infrastruktúrával (szabad kapacitású könyvszkenner); illetve egy könyvtár, amely a megfelelő felület kialakításáról és folyamatos karbantartásáról gondoskodik (KSH Könyvtár).

Mivel a magyar könyvtári rendszerben nem biztos, hogy előáll olyan szabad kapacitású könyvszkenner, amellyel a népszámlálási kötetek digitalizálása elképzelhető, ezért az alábbiakban felvázolt ötletek egy külsős cég bevonását is felvetik. Amennyiben a könyvtári szereplők önerőből képesek volnának a digitalizálás elvégzésére, úgy a külsős cég helyét értelemszerűen valamelyik könyvtár venné át.

A fentiek fényében tehát külső cég bevonásával is számolni kell, amely a digitalizálás munkálatait elvégzi. Az 1949. évi népszámlálás, illetve az azt követő összeírások kötetei felől a KSH hivatott dönteni: az intézmény döntheti el, hogy az anyag digitalizálható és szolgáltatható-e. Az, hogy a 2001-es szabadon hozzáférhető a KSH honlapján, és ezt tervezik a 2011. évi népszámlálás adataival is, bizakodásra adhat okot abban a tekintetben, hogy az intézmény feltehetően nem bánna, ha a népszámlálások történeti adatai online elérhetőek lennének. Azonban nem valószínű, hogy a KSH a teljes anyag forgalmazását, szolgáltatását átengedné külső cégnek. Azzal is tisztában kell lenni, hogy a KSH-nak nem feladata történeti adatok szolgáltatása, így a digitalizálás összefogásával, lebonyolításával járó többletfeladatokat tapasztalat és erőforrás hiányában valószínűleg nem vállalná magára az intézmény.

Elképzelhető, hogy pályázati pénzekből végezhető az anyag digitalizálása és adatbázisba rendezése. Ez a lehetőség azonban feltételes és eseti; semmi nem garantálja, hogy a következő években lehetőség nyílik erre a kényelmes és megnyugtató megoldásra.

A fentiek fényében a legcélravezetőbb az alábbi tervzet tűnik – sajnos egyelőre minden csak feltételes: a KSH Könyvtár koordinátorként magára vállalná a népszámlálások digitalizálásának összefogását. A KSH Könyvtár a KSH részéről engedélyt szerezne az 1949 utáni népszámlálási anyagok digitalizálására. A PTE Egyetemi Könyvtár szakértőinek

tapasztalatait és a már digitalizált állományait felhasználva külső cég vállalná a népszámlálási kötetek digitalizálását – mivel kilenc polcfolyóméterről van szó, ezért az ezzel járó munka megfelelő felszereléssel és tapasztalattal rendelkező cég számára nem venne igénybe néhány hétnél hosszabb időt. A cég (kiadó?) a szolgáltatásért cserébe az 1949 előtti népszámlálások anyagával kereskedelmi céllal rendelkezne, és ehhez tízévente hozzáadódna azoknak a népszámlálási köteteknek az anyaga, amelyek védelmi ideje lejár. A részt vevő könyvtárak (KSH Könyvtár és PTE Egyetemi Könyvtár) vállalnák továbbá, hogy az anyagot nem teszik szabadon hozzáférhetővé az interneten. A digitalizált könyveket dedikált hálózaton, illetve regisztrált felhasználók számára jelszóval védve szolgáltatnák. Ez lehetőséget nyújtana a digitalizálásba bevont cég számára, hogy munkája megtérül, és a digitalizált anyag egy részét kereskedelmi forgalomba hozhatja.

Ha a könyvtárak egységesen fontosnak találják a népszámlálások digitalizálását, és a KSH részéről a szükséges engedélyeket megszereznék, akkor mintegy fél év alatt a felhasználók rendelkezésére bocsáthatnák az aggregált adatokat tartalmazó köteteket. A felület kialakításában segítséget nyújthat a korábban ismertetett brit Histpop platformja.

A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy egyes kiegészítő népszámlálási kötetek a KSH Levéltár, illetve a KSH Népeştudományi Kutatóintézet gondozásában jelentek meg. Mivel a KSH Levéltár jogutódja a KSH Könyvtár, így ebben az esetben semmilyen probléma nem merülne fel. A KSH NKI-val néhány kiegészítő kötetre külön megállapodást kellene kötni.

Javaslat a magyar helyzet megoldására – 2. lépés

Az aggregált adatokat tartalmazó népszámlálási kötetek digitalizálása után egyből felmerülne a kérdés, hogy mi legyen a fennmaradt egyéni ívekkel. Ezeknek az íveknek a felkutatása folyamatban van,³⁸ és több esetben sikerült eredményt elérni. A fennmaradt ívek azonban kivétel nélkül (megyei) levéltárakban találhatóak. Mivel ezek az adatok elsősorban családfakutatás szempontjából hasznosíthatók és több ország intézményeinek állományában elszórva találhatóak, ezért mindenképpen digitalizálással és adatbázis-építéssel foglalkozó céget kellene bevonni a kutatómunka egy pontján. Ahogy korábban írtam, teljes személyi anyag egyik népszámlálás esetében sem maradt fenn, az állomány azonban még így is

---

³⁸ ÖRI-PAKOT [2011]

figyelmet érdemelhet helytörténészek, szociológusok, történeti demográfusok és elsősorban családfakutatók részéről. A könyvtári szakemberek ebben az esetben koordináló szerepkört töltenének be a történeti demográfusok, levéltárosok, kutatók és a digitalizálást végző cég között.

Külön kérdést jelentene a MOL-ban őrzött személyi ívek esete. Mivel ezek az 1970., 1980. és 1990. évi népszámlálásokból származnak, ezért adatvédelmi okokból természetesen nem közölhetők. Az angol példa azonban azt mutatja, hogy az adatvédelmi határidő lejártát megelőző évben külön engedély alapján lehetőség nyílna az anyag feldolgozására, hogy a védelmi idő lejártá esetén egyből digitálisan is hozzáférhetővé váljanak az adatok. A magyar társadalom népszámlálások iránti bizalmatlansága azonban óvatosságra is inthet: a személyi ívekre vonatkozó esetleges döntést mindenképpen átgondoltan és meggyőzően kell kommunikálni.

Javaslat a magyar helyzet megoldására – 3. lépés

A digitalizált kötetek elkészülte után második ötletként új adatbázis építése merül fel. Olyan adatbázis, amelyben településekre vonatkozóan lehet lekérni az egyes adatokat. Így a felhasználónak nem kell tizenöt népszámlálás köteteiből előkeresni az őt érdeklő település demográfiai és gazdasági adatait.

Az adatbázis építését nehezítené a közigazgatási változások gyakorisága. A települések összevonása és szétválása, átnevezése mind részletes egyeztetést és szükség esetén átszámítást kíván a koherens adatsoroknál. A munkafolyamatok egyszerűsítéséhez célszerű volna először a helységnévtárak anyagát adatbázisba rendezni. Mivel ebben az esetben két polcfolyóméternyi anyag manuális adatbázisba rendezése történne meg, és csak utána kezdődhetne a népszámlálási adatok tényleges adatbázisba töltése, ezért a folyamat időtartamát az erőforrások ismerete nélkül lehetetlen megbecsülni. Ideális esetben a feladat felelőse önálló csoport volna a KSH Könyvtáron belül. Az adatbázis elkészülte után tovább bővíthető a mezőgazdasági összeírások települési adataival (1895-től 2010-ig), 19. századi adókataszteri összeírásokkal, illetve összekapcsolható volna a T-STAR településstatisztikai adatbázissal. Egy ilyen adatbázis felépítése és üzemeltetése jelentős és folyamatos anyagi és

emberi erőforrást igényel – összesen 80 000 település és névváltozat 150 éves alakulását kell hozzá nyomon követni.³⁹

Az adatbázisba történő rendezés a nyelvi problémákat is megoldaná. Míg a digitalizált kötetek esetén csak magyar nyelvű felhasználók boldogulnak az adatokkal, addig adatbázisba rendezve már többnyelvű felület mellett szlovák, német, ukrán, román, horvát nyelveken is kezelhető volna az adathalmaz.

Fontos kérdés, hogy az elkészült és folyamatosan bővülő adatbázis használata ingyenesen vagy térítés ellenében történne. Feltételezhető, hogy az adatbázis létrehozásával járó anyagi áldozatot a létrehozó intézmény legalább részben szeretné áthárítani a felhasználókra. Felhasználói szempontból a legerősebb természetesen az volna, ha a munka pályázati pénzből történne, és így a hozzáférést is ingyenesen biztosítanák. Ez a lehetőség azért sem tűnik irreálisnak, mivel a magyar népszámlálási adatok olyan szenzitív kérdéseket is érintenek, mint a nemzetiség, fogyatékoság. Elképzelhető tehát – bár egyáltalán nem biztos – , hogy az adatbázis létrehozására pályázati források is előállhatnak.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az adatbázis létrehozása vélhető gazdasági haszna mellett tudományos szempontból is kiemelkedő teljesítmény volna. Már pusztán a helységnevtárak adatbázisba rendezése is olyan tudományos munka, amely történészek, közgazdászok, demográfusok érdeklődésére egyaránt joggal tartana számot.

A magyar népszámlálások iránti lakossági bizalmatlanság és az ennek köszönhető érdeklődésként feladat elé állítja a könyvtári szakembereket: az adatok adatvédelmi szempontból is megnyugtató szolgáltatása jelentené az ideális megoldást. A könyvtárak így saját adatvagyonukat olyan értékes digitális tartalommal bővíthetnék, amelyre jelentős igény mutatkozik felhasználói oldalról. Ez a szolgáltatás csak könyvtárak (és levéltárak) egymás közötti együttműködésével és a szolgáltatás folyamatos fejlesztésével képzelhető el. A munkák során jó példát mutat a brit gyakorlat, amelynek segítségével az egyéni ívek, az aggregált adatokat tartalmazó kötetek és a népszámlálási szakirodalom digitális szolgáltatása terén egyaránt jelentős eredményeket értek el.

---

³⁹ LELKES [2011]

A könyvtárak a fentiekben vázolt szolgáltatás kialakításával nemcsak felhívhatják a figyelmet az általuk őrzött dokumentumok fontosságára és tudományos értékére, hanem a digitális adatvagyon kialakításában aktív szerepet vállalva és saját adatbázist fejlesztve üzleti és tudományos szempontból egyaránt jelentős eredményt érhetnek el.

Irodalomjegyzék

- 1911census: The 1931 census. <http://www.1911census.org.uk/1931.htm> [Utolsó elérés: 2012.05.29.]
- ANTAL László [2011]: A kiadásra szánt adatok védelméről [előadás]. KSH Módszertani napok
- BAINES, Athelstane [1970]: The history and development of statistics in Great Britain and Ireland. In: Koren, John (ed.): The history of statistics: their development and progress in many countries. New York: Burt Franklin. p. 365–389.
- BALÁS Judit [1994]: Laky Dezső. In: Mátyás Antal (szerk.): Magyar közgazdászok a két világháború között. Bp.: Akadémiai K. p. 198–228.
- BOKOR Gusztáv [1896]: A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete. Bp.: Orsz. M. kir. Statisztikai Hivatal
- BUDAY László (szerk.) [1911]: A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága 1871–1911. Bp.: M. Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- CZIBULKA Zoltán (összeáll.) [1991]: A nemzetiségi népesség száma egyes községekben. Bp.: KSH.
- CZIBULKA Zoltán – HEINZ Ervin – LAKATOS Miklós (összeáll.) [2004]: A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Bp.: KSH.
- DÁNYI Dezső [1993]: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Bp.: KSH.
- HAJNAL Béla – OROS Iván – REMETÉY Ervin – VARGA Józsefné [1992]: Évfordulók a statisztika történetéből. Bp.: KSH.
- FRÁTER Jánosné [1974]: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai. Bp.: MTA Kvtára.
- HOÓZ István [1992]: A cigány lakosságra vonatkozó összeírások Magyarországon a XVIII. és XIX. században. In: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei [reprint]. Pécs: Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem. p. 5–8.
- HORVÁTH Róbert [1986]: A II. József korában végrehajtott magyarországi népszámlálás = Statisztikai Szemle. 6. sz. p. 624–639.
- KOVÁCS Alajos [1922]: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Bp.: [s.n.]
- KOVÁCS Alajos [1938]: A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében. Bp.: Egyesült Nemzeti Keresztény Liga.
- KOVÁCS Alajos [1939]: Beszéd egy választókerületi gyűlésen gróf Teleki Pál megválasztása mellett. Kézirat. KSH Könyvtár raktári száma: V C 246.
- LAKATOS Miklós [2000]: Az adatvédelem jogi szabályozása a magyar népszámlálások történetében. Bp.: Központi Statisztikai Hivatal.
- LAWTON, Richard [1978]: Introduction. In: Lawton, Richard (ed): The census and social structure : an interpretative guide to nineteenth century censuses for England and Wales. London: Cass. p. 1–27.
- LELKES György [2011]: Magyar helységnevé-azonosító szótár. Bp.: Argumentum K. – KSH Kvtár.
- LENCSES Ákos [2010]: A nemzetiségi statisztika forrásai = Könyvtári Levelező/lap, 12. sz. p. 13–15.
- LENCSES Ákos [2011]: Felekezet és statisztika = Vigilia, 10. sz. p. 751–757.
- LENCSES Ákos – RÓZSA Dávid [2012]: Iratok az MTA Statisztikai Bizottságának első évtizedéből = Statisztikai Szemle. 2–3. sz. p. 188–205.

The National Archives of Ireland: Census of Ireland 1901/1911. <http://www.census.nationalarchives.ie/> [Utolsó elérés: 2012.05.29.]

Online Historical Population Report. <http://www.histpop.org/ohpr/servlet/> [Utolsó elérés: 2012.05.29.]

ŐRI Péter – PAKOT Levente [2011]: Census and census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania (Romania), 18–19th centuries. (MPIDR Working Paper WP-2011-020). Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research.

REHÁK Aranka – RÓZSA Gábor (szerk.) [2000]: Népszámlálások Magyarországon. Bp. KSH – Gregor-Delacroix.

RÓZSA Dávid [2011]: „Nem helyesltem a szörnyű embertelenségeket...”: Kovács Alajos 1948-as levele az Akadémiához. Kézirat. KSH Könyvtár raktári száma: V B 1371.

THIRRING Gusztáv [1938]: Magyarország népessége II. József korában. Bp.: MTA.